

Отримана 18.11.2021

Прорецензована 20.12.2021

Прийнята до друку: 18.01.2022

e-mail: yaroslav.lukasik@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2312-7112-2022-23-31-35

Лукасік Я. Від детронізації правди до постправди. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2022. № 23. С. 31–35.

УДК 1:16

Ярослав Лукасік**ВІД ДЕТРОНІЗАЦІЇ ПРАВДИ ДО ПОСТПРАВДИ**

У статті розглядається причини появи феномену постправди. Термін «постправда» був визнаний словом року 2016 і до сих пір не покидає риторичну медіа-політичного простору. Джерела появи цього феномену автор шукає у сфері філософії, перед усім у зміні погляду на концепцію істини. Детронізація істини, як наслідок ідеї смерті Бога, проголошеної Ніцше наприкінці XIX ст. стала основною ідеєю філософії та культури XX і початку XXI ст.

Ключові слова: *постправда, детронізація істини, постмодернізм, деконструкція, християнська філософія.*

Jaroslav Lukasik**FROM DETHRONEMENT OF TRUTH TO POST-TRUTH**

The article is considering the reasons for the phenomenon of post-truth. The term "post-truth" was recognized as the 2016 Word of the Year and still does not leave the rhetoric of the media-political space. The author seeks the sources of this phenomenon in the field of philosophy, especially in changing the view of the concept of truth. The dethronement of truth as a consequence of the idea of God's death proclaimed by Nietzsche in the late nineteenth century became the main idea of philosophy and culture of the XX and early XXI centuries.

Key words: *post-truth, dethronement of truth, postmodernism, deconstruction, Christian philosophy.*

Термін «постправда» зробив за останніх кілька років блискучу кар'єру. З 2016 року, коли редактори Оксфордського словника визнали його словом року, проблема постправди викликає винятковий інтерес та не покидає риторичну медіа-політичного простору. Причиною стало збільшення приблизно на 2000% використання цього терміну порівняно з попередніми роками. Все частіше вона також стає об'єктом наукових досліджень. Вище згаданий Оксфордський словник так визначає її дефініцію: «політичні дії та мислення, при яких об'єктивні факти є менш впливовими у формуванні громадської думки, ніж заклики до емоцій і особистих переконань» [1]. Н. М. Ростова у своїй статті «Філософська аналітика ідей постправди» виділяє кілька акцентів у визначенні слова «постправда» [2, с. 1].

В одному випадку йдеться про домінування емоцій над фактами. Цей аспект підкреслює вище згадана дефініція сформована авторами Оксфордського словника. Домінація емоцій є наслідком кризи раціональності в постмодерній культурі. Це в свою чергу результат ідейних процесів, які останні півтора століття визначають напрям західної філософії та культури, що є основним предметом цього дослідження.

В іншому – про стирання кордонів між правдою і вигадкою і про стан самообману, в якому живуть людина і ціле суспільство. Американсько-сербський журналіст і драматург Стів Тезіч в своєму есе, написаному ще в 1992 році аналізує риторичну стратегію американців: «Ми, як вільні люди, добровільно вирішили, що хочемо жити у постправдивому світі» [3]. Говориться тут про загальну поведінку, яка послаблює зміст правди – про колективне небажання протистояти реальності.

У третьому випадку мова йде про проблему дезінформації. Сучасні ЗМІ маніпулюють інформацією таким чином, що вона вводить в оману одержувача інформації. Схоже, що це все більш поширена практика [4].

У четвертому – про цифрову епоху, яка задає нелюдську швидкість чергування подій, в якій неможливо встигнути відрізнити правду від брехні. Парадоксально, цифрова революція, що дала безмежний доступ до інформації кожному користувачу інтернету не посприяла масовому поширенню знань та правди, але створила інформаційний хаос, в якому людина втрачає відчуття реальності.

У п'ятому – про «інформаційні пузири», в яких кожен з нас знаходиться на зразок в'язня камери віртуального ув'язнення. Елі Парісієр в своїй публікації на тему так званих «фільтруючих бульбашок» (анг. filter bubbles) стверджує, що сучасна людина, яка в основному черпає інформацію з соціальних мереж попадає в закриті анклави, в яких люди схожих поглядів проводять з собою час, майже без контакту з людьми інших переконань. Це є джерелом так званої «помилки конфірмації» (анг. confirmation bias), що можна визначити як тенденцію інтерпретувати будь які факти чи інформацію, як підтвердження власних вірувань чи теорій [5].

Хоч обставини появи терміну «постправа» в широкому застосуванні пов'язані з американською президентською кампанією 2016 року, коли головними конкурентами були Хіларі Клінтон і Дональд Трамп, а також референдумом на тему продовження членства Великої Британії в Євросоюзі, проте його виникнення в політичній культурі Заходу має значно більш глибоке коріння, що виникає з еволюції філософської думки, зокрема зі зміни поглядів на істину.

Ціллю цієї статті є прослідкувати шлях від зміни погляду на концепцію істини, яка відбулась під впливом спроб виключення метафізики з філософського дискурсу і пошуками нової концепції, яка би порвала з класичною та християнською традицією і створила зовсім нову систему поглядів на питання істини.

Людина, яка чує термін «постправа» автоматично ставить собі питання: «А чи була колись правда і чим вона є?». Варто тут звернутись до різних традицій розуміння концепції істини в історії європейської філософії та їхнього впливу на образ культури і менталітет людей Заходу. Польський філософ Анджей Вісьневський поділяє всі теорії істини на реалістичні і антиреалістичні [6]. До реалістичних він зараховує традицію, що розпочав Парменід, який першим серед відомих нам філософів підняв питання: чим є істина та які вона має відносити до дійсності. Геракліт пов'язує її з раціональністю, вічним правом, порядком, логікою [7]. Він ототожнював поняття істини з Логосом, який розумів як вічний, незмінний принцип, що керує світом. Так, істина спиралась на реальність, незалежну від людини, що лежить поза цим світом, трансцендентну, незмінну і вічну.

Дуже показовими тут є диспути поміж софістами з одного боку та Сократом і Платоном з іншого. Софісти не вірили в можливість пізнати істину і навіть в її існування. Згідно з системою Вісьневського, їхня концепція істини належить до категорії антиреалістичної. Софісти сприймали реальним лише те, до чого можна доторкнутись. Вони бачили світ як дійсність, яка є в постійному русі, вічно повстає та змінюється. Разом з нею змінюється істина, вона є плинна і випадкова, як випадковою є і реальність. Платон не лічив такий спосіб мислення вартим називатись філософією та вважав, що він не міг привести до пізнання реальності. Згідно з Платоном, реальність можна пізнати тільки, коли вона не є залежною від людини, має свій сенс та внутрішню структуру. За змінними, видимими явищами має стояти незмінна реальність, а мірою всіх речей має бути абсолют, бог. Натомість Протагорас, основний персонаж, що представляє філософію софістів, вважав, що мірою всіх речей є людина. Саме людський розум визначає навіть сам факт існування чи неіснування речей [8].

Класичну концепцію правди розвинула християнська філософія і теологія. Св. Тома Аквінський, спираючись на праці Аристотеля визначив дефініцію істини як *Veritas est adaequatio rei et intellectus*, що перекладається: істина є згідністю змісту думки з тим, до чого вона відноситься [8]. У християнській філософії місце платонівського абсолюту як автора реальності та визначника правди займає Бог. Св. Іоанн використовує термінологію грецької філософії у вступі до своєї Євангелії, називаючи Христа Логосом, що «був споконвіку, який був у Бога і був Богом, через якого все повстало і ніщо що повстало, не повстало без нього» (Ів. 1:1–3). Дійсність можна осмислити, світ пізнаваний, бо в його основі лежить розумний задум Творця. Більше того, Логос, згідно з Іоанном, є не тільки трансцендентним, він стає іманентним: «Слово (Логос) стало тілом і перебувало між нами» (Ів. 1:14). Таким чином, крім онтологічних тверджень, євангеліст виявляє епістемологічну відкритість Логосу. Хоча світ є великою таємницею, пошук істини є закладений в кожній людині та в цьому є сенс і цей пошук вінчається успіхом, дякуючи ініціативності самого Логосу.

Християнська філософська традиція від отців церкви, аж до Йозефа Ратзінгера і Алвіна Платнінґи дотримується концепції взаємодоповнення віри та розуму. В кінці кінців, будь-яка філософська концепція потребує певних вихідних аксіом. Як говорить австрійський логік Курт Гьодель, в кожній системі мислення можна довести лише те, що лежить в її припущеннях [9]. Зрозуміло, умовою такої комплементарності віри та розуму є факт, що віра не є фанатичною, а розумною.

Відхід від класично-християнської концепції істини почався в епоху Просвітництва в XVIII ст., але справжня війна проти метафізики, на яку ця концепція спирається, почалась в наступному столітті в рамках позитивізму. Проте анти-метафізичний проект позитивізму зазнав поразки і був розкритикованим самими ж позитивістами, наприклад Б. Расселом. Поразка мала подвійний характер. По-перше, попри всі намагання, не вдалось позитивізму самому звільнитись від метафізики. Різні позитивістські теорії такі як методологія науки, наукова картина світу, чи лінгвістичний аналіз все одно спиралась на метафізичні передумови. Але головне, саме позитивізм, воюючи проти класичної концепції філософії, спричинився до появи інтелектуальних революційних течій, з якими йому довелося вести довготривалі війни в рамках протистояння аналітичної (спадкоємця позитивізму) та континентальної філософій [10]. Американський мислитель Алан Блум так підсумував наслідки позитивістської боротьби з метафізикою: «Філософія, яку зневажає і відкидає позитивістська наука, мстить, проникаючи у вульгаризованій формі в суспільну думку та наклепуючи науку» [11, с. 216].

Багато різних теорій істини народилося на межі XIX-XX століть, коли старі ідеї відкидалися, і усвідомлення необхідності нового її розуміння було загальним. В появі нових теорій істини велику роль зіграв Фрідріх Ніцше. Він не був позитивістом, але мусив прийняти ставлення до позитивістської деструкції. Ніцше відомий своїм висловом «Бог помер», проте це твердження в його устах – скоріше констатація факту, який відбувся до нього. Він творив у епоху, в якій були особливі настрої дедефікації істини [12]. Йому потрібно було знайти свою відповідь на питання детронізації істини і він знайшов її в заміні ідеалістичної волі правди на волю сили як натуралістичний інстинкт життя [12]. Ніцше розумів, що смерть Бога тотожна смерті істини, та усвідомлював наслідки, які ці смерті могли принести в історію людства. До того істина була ціллю мислення і аксіологічним фундаментом для культури і суспільства. Її розпад неминуче привів би до нігілізму. Спасіння світу від нігілізму він шукав у новій концепції істини, яка би стала основою для нової «етики» по ту сторону добра і зла.

Ніцше через ідею смерті Бога, яка означає смерть старої метафізичної правди, визначив напрям філософії XX ст. Пропустимо тут бурхливі дискусії на тему його впливу на формування ірраціональних і тоталітарних ідеологій, і що за цим іде, трагічних подій першої половини XX ст. Сфокусуємось лише на інтелектуальних течіях, які є визначними для наших днів. Ніцше вважається пророком постмодерністської думки в західній культурі, де нігілізм – це абсолютна точка зору, не пов'язана з жодним ідеалом [13].

Разом з вирішальною тезою Ніцше про смерть Бога в постмодерній філософії виникають ідеї смерті Автора, смерті людини і смерті Суб'єкта, кінця метанарративів, філософії, метафізики, історії, мистецтва, релігії, науки, музики і слова [2]. Постмодерністи є майстрами в завданні смертей та проголошенні різних кінців, криз та упадків. Ці поняття є характерними для настрою вичерпаності, що відчуває епоха постмодерну і який посилює риторика постмодерністської філософії та культури.

Основоположники постмодернізму, такі як М. Фуко чи Ж. Дерріда, натхнені працями Ніцше, рухаються далі по визначеному ним маршруту. Основний напрямок філософії Ж. Дерріди – це критика метафізичності і європейської культури. Він, як і Ніцше, вважав ціллю своїх досліджень боротьбу з традиційною європейською філософією, заради чого створив власну деконструктивну систему [14]. Завдяки йому французьке слово «деконструкція», яке до другої половини XX ст. означало спеціалізований термін, сьогодні увійшло в науковий обіг багатьох мов, причому не тільки філософів і літературознавців. Його стали використовувати також архітектори, теологи, художники, музичні критики, політики, кінорежисери, правознавці та історики [14]. Деконструкція Дерріди полягала в нанесенні ударів по позиціях, які стверджували те чи інше філософське положення. На його думку, західна філософія ґрунтується на фундаментальній основі логіки, розуму, істини – на логоцентризмі. Це припущення створює ряд ієрархічних відмінностей, [14] званих бінарними опозиціями. Завдання постмодернізму – деконструювати бінарні опозиції, а разом з ними приховані владні ієрархії. Дерріда, як і інші постмодерністи, досконало розумів, що західна цивілізація має свою основу не тільки в політичних чи соціальних структурах, але набагато глибше – у структурі мови, тому переніс поле боротьби на семантику та лінгвістику, намагаючись деконструювати мову, як одне з основних джерел європейського логоцентризму. Так, постмодернізм як найсміливіший проект філософії антиреалізму бачить в Логосі-розумі тирана та імперіаліста, відповідального за репресивну культуру. Про роль розуму в житті суспільства та похідних від нього соціальних інституцій, як раціональна економіка, недвозначно говорить один із найбільш впливових постмодерністських авторів Ж. Ф. Ліотар: «При

капіталі розум уже є при владі. Ми хочемо зруйнувати капітал не тому, що він ірраціональний, а саме тому, що він раціональний. Розум і влада – одне і те саме» [15, с. 12–13].

В подібному тоні з долею щирості, чи навпаки цинізму, висловлюється американський літературний критик і філософ Франк Лентрикія: «Для постмодерністів не є важливим знайти основу чи умови істини, але використати владу з ціллю суспільних змін» [16, с. 3]. Те, про що ще на зорі філософії, попереджав Платон, що на звільнене від правду місце прийде сила, не є проблемою для постмодернізму. В його очах, подібно як у софістів, все навколо – це лише сила. Істина і знання є соціально обумовлені, за ними завжди ховаються претензії на владу.

Чи повна відмова від старих категорій істини, добра, природи, сутності, об'єктивності тощо справді зробить світ кращим? Відповідь Річарда Рорті здається позитивною та повною оптимізму: розставання з авторитаризмом філософії матиме подібний ефект, як розставання з релігією: це поліпшить людей, забере провину і зніме тягар надмірних і непотрібних зобов'язань [17].

У рамках підсумку варто звернути увагу на факт, що слово «постправда» органічно і закономірно виникає в епоху, сенс якої концентрується в словах «Бог помер». Це не дивно, адже домінуюча тенденція в філософії цієї епохи спрямована на те, щоб подолати істину [15, с. 16–18]. Детронізація істини може мати злободенні наслідки в житті цивілізації, точно так, як її брак чи деформація руйнує життя індивідів. Криза ліберальної демократії на Заході стала загально визнаним фактом. Остання декада принесла небувалу ідеологічну та політичну поляризацію західних суспільств, яка стала результатом втрати суспільного консенсусу. Консенсус, зі свого боку, тримався на основі певних самоочевидних правд, які були природними для більшості людей і асоціювались зі здоровим глуздом та універсальними моральними засадами. Канадський професор психології Джордан Пітерсон цей фундамент асоціює з Логосом, що, на іронію, є співзвучним з поглядами Деріди. Проте Пітерсон попереджає, що його руйнація означатиме кінець Західної цивілізації та великі турбуленції, які переживатиме людство [18].

Отже, феномен постправди свідчить про вже існуючу глибоку кризу західної цивілізації, фактор, який поглиблює цю кризу і водночас є її наслідком. Цей фактор спричиняє ерозію раціонального мислення і разом з тим позбавляє поведінку людей раціональних основ, нівелює значення фактів та робить емоції мотором людських дій. Релятивістський вимір постправди розмиває категорії, важливі для європейської культури: чіткий дихотомічний поділ на добро і зло, красу і потворність, правду і брехню, свободу і поневолення, закон і беззаконня. Сприяє тому, що світ стає для нас менш зрозумілим, отже і менш безпечним. Поступово приводить до збою у функціонуванні існуючих структур, світу цінностей [19, с. 61].

Процес поширення феномену постправди швидко прогресує. Він перекочував зі світу філософії до медіа-політичного простору, суттєво змінивши якість життя жителів Заходу. Є всі підстави прогнозувати, що цей процес буде розвиватись далі. Уже сьогодні постправда і споріднені з нею явища характерні для постмодерну, негативно впливають на різноманітні сфери життя суспільства, як, наприклад, на якість шкільної освіти. А як виглядатиме життя людей Заходу, коли постправда проникне в світ економіки та бізнесових стосунків? Чи варто тоді буде залишати машину на ніч на СТО, або чи довіряти стоматологу? Загальновідомо, що довіра грає важливу роль у розвитку економіки. Проте довіра тримається на факті присутності правди в культурі ділових стосунків та цінностей, які виникають з правди. Це такі цінності як чесність, правдомовність, вірність, благородність, честь. Отже, істина є базовим фактором, необхідним для економічного процвітання, на неї спирається етика і аксіологія, що створюють сприятливий клімат для економічного добробуту.

Концепція істини в її класично-християнському розумінні була основною складовою фундаменту західної цивілізації протягом довгих століть. Без неї неможливо уявити унікальні феномени Заходу, що виникають з раціонального способу мислення і християнської етики, такі як цінність особистості, права людини, наука, освіта, вільний ринок, політичні свободи і демократія. Руйнація цієї основи може привести до зникнення феноменів, які, безсумнівно, є безпрецедентними в історії цивілізацій, та мати катастрофічні наслідки для життя людей Заходу і людства в цілому.

Література:

1. Word of the Year 2016. *Oxford Languages*. URL: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> (дата звернення 01.02.2021)

2. Ростова Н. Философская аналитика идеи постправды. *Христианское чтение*, 2018. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofskaya-analitika-idei-postpravdy> (дата звернення 01.02.2021).
3. Tesich S., A Government of Lies. *The Nation*, January 6/13. 1992. pp. 12–14.
4. Wala Ł. Dezinformacja społeczeństwa realizowana przez media internetowe a jej społeczna akceptacja. *Annales. Etyka w życiu gospodarczym*, 2015. 18 (1), ss. 115-124 URL: http://www.annalesonline.uni.lodz.pl/archiwum/2015/2015_1_wala_115_124.pdf (дата звернення 25.03.2021)
5. Czapliński P. Niecała prawda o postprawdzie. Czy jest post-prawda i jakie niesie ze sobą konsekwencje. *Polityka*, 2017. URL: <https://www.polityka.pl/niezbednik/1699602,1,czym-jest-post-prawda-i-jakie-niesie-ze-soba-konsekwencje.read> (дата звернення: 01.02.2021)
6. Wiśniewski A. Zagadnienie prawdy. Wstęp do filozofii : Materiały do wykładu, 2015/2016. URL: <https://docplayer.pl/49765757-4-zagadnienie-prawdy-andrzej-wisniewski-wstep-do-filozofii-materialy-do-wykladu-2015-2016.html>. (дата звернення 01.02.2021)
7. Duma T. Problem prawdy w myśli Platona, *Studia Elckie*, 2011. № 13. ss. 7-30
8. Lakomy M., Oświecimski K. Postprawda a filozofia, nauki o mediach i nauka społeczna Kościoła. *Postprawda spojrzenie krytyczne*. Kraków : Wydawnictwo naukowe Ignatianum, 2018. ss. 9–24
9. Krajewski S. *Twierdzenie Godła i jego interpretacje filozoficzne: od mechanizmu do postmodernizmu*, 2003. Warszawa: wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. 366 p.
10. Баумейстер А. Лекции по метафизике. Лекция 5/17. *Логический позитивизм против метафизики*. URL: https://youtu.be/87_B5WvC9TE (дата звернення: 01.02.2021)
11. Bloom A. *The Closing of the American Mind*, 1987. NYC: Simon&Shuster. 392 p.
12. Buczyńska-Narewicz H., *Nietzscheańskie aporie prawdziwości*, 2007, URL: https://rcin.org.pl/Content/51255/WA248_67593_P-I-2524_buczyn-nietzschean.pdf (дата звернення 01.02.2021)
13. Фуко М. *Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975—1976 учебном году*. СПб. : Наука, 2005. 335 с.
14. Агабекова У. Р. Особенности развития идей Ф. Ницше и М. Хайдеггера философами постмодернизма. *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал* / Голов. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша. Міністерство освіти і науки України. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. Вип. 11. С. 3–7.
15. Lyotard J-F. *Derive a partir de Marx et Freud*. Paris : Union Générale, 1973. 316 pp.
16. Hicks S., *Explaining postmodernism*. Okham's Razon Publishing, 2011. 278 pp.
17. Legutko R. Postmodernizm, 2015. *Ośrodek Myśli Politycznej* URL: <http://www.omp.org.pl/stareomp/index9059.php> (дата звернення 01.02.2021)
18. Peterson J. Ideology, Logos and Belief, 2017. URL: <https://youtu.be/yyEQnRdN0Ec> (дата звернення 01.02.2021)
19. Radzik R. Postprawda: przyczyny, przejawy i skutki zaistnienia. *Postprawda spojrzenie krytyczne*. Kraków : Wydawnictwo naukowe Ignatianum, 2018. ss. 41–66.